

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՉԱՐԱՇԱՀՈՒՄԸ

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Հոդվածում հեղինակը հետազոտել է «իրավունքի չարաշահում» եզրույթի տեսական և գործնական հարցերը: Միաժամանակ, հետազոտության համալիրությունն ապահովելու նկատառումով տվյալ եզրույթը քննարկվել է համանման այնպիսի եզրույթների հետ իրավահամեմատական վերլուծության համատեքստում, ինչպիսիք են «լիազորության չարաշահումը», «դիրքի չարաշահումը» և այլն:

Հոդվածում ընդգծված է այն եզրահանգումը, ըստ որի՝ «իրավունքի չարաշահում» տերմինը նպատակահարմար է օգտագործել միայն այն դեպքերում, երբ բացակայում է իրավախախտման որևէ կոնկրետ տեսակի ամրագրումը: Միաժամանակ, դատավարական իրավունքների երաշխավորման նպատակով հիմնավորվել է, որ դատավարական իրավունքի չարաշահումները կանխելու նպատակով անհարկի բարձր պետական տուրք սահմանելը իրավաչափ չէ:

Հեղինակը քննարկել է նաև «դիրքի չարաշահում» հասկացության նոր ասպեկտները, և այդ նպատակով վերլուծվել են Կառավարության կողմից 2020 թ. սահմանված կառավարման հատուկ իրավական ռեժիմները՝ այդ առնչությամբ իրականացված քաղաքականության շրջանակում:

Հետազոտության արդյունքներով հեղինակը առաջադրել է մի քանի եզրահանգումներ, որոնք կարող են պիտանի լինել իրավունքի և լիազորության չարաշահման ինստիտուտի տեսության ու պրակտիկայի կատարելագործման տեսանկյունից:

Բանալի բառեր – *իրավունքի չարաշահում, պարտականության չարաշահում, բարեխիղճ վարքագիծ, լիազորությունների չարաշահում, իրավախախտում, իրավունքի սահմանափակում, օրենսդրի նպատակ*

Գիտության յուրաքանչյուր ճյուղին բնորոշ է մասնագիտական տերմինաբանության որոշակի համակարգ, և այս առումով իրավագիտությունը բացառություն չէ, ավելին՝ մեզ քաջաձանոթ կենցաղային, հրապարակախոսական և այլ՝ ոչ մասնագիտական նշանակության բազմաթիվ տերմիններ իրավագիտության ոլորտում ձեռք են բերում բոլորովին այլ բովանդակություն: Եթե համադրենք զուտ մասնագիտական տերմինները պարզապես կենցաղային անվանումների հետ, ապա կնկատենք, որ վերջիններիս բովանդակության հարցում տարամեկնաբանություններն առավել բացահայտ ու ընդգրկուն են: Ընդ որում, դա

ցայտուն է դրսևորվում այն պարագայում, երբ այդ տերմինները յուրովի մրցակցության մեջ են հայտնվում նեղ մասնագիտական տերմինների հետ, քանզի անխուսափելիորեն ծագում է դրանք միմյանցից սահմանագատելու, դրանք միջև առկա «բախումը» լուծելու բարդագույն խնդիրը:

Սույն հոդվածում նպատակահարմար ենք համարում անդրադառնալու մի այդպիսի տերմինի՝ «իրավունքի չարաշահմանը», քանզի այն վերջին շրջանում ոչ միայն ձեռք է բերել կիրառման անհամեմատ լայն շրջանակներ, այդ թվում՝ օրենսդրությունում, այլև աստիճանաբար հավակնում է ընկալվելու որպես ինքնուրույն մասնագիտական եզրույթ: Այս տերմինի էվոլյուցիան և որոշակի վերախմաստավորման պահանջարկը թերևս թելադրված է հայրենական իրավական մշակույթի առանձնահատկություններով, որոնք դեռևս իրենց վրա են կրում խորհրդային իրավամտածողության անթաքույց ազդեցությունը: Ըստ էության, «չարաշահում» եզրույթը գրավիչ էր խորհրդային, հատկապես կուսակցական-իրավական գաղափարախոսության համատեքստում, երբ հարկ էր հնարավորինս ցայտուն, ազդեցիկ և ինչ-որ տեղ էլ հանրամատչելի երանգներով ներկայացնել հակախորհրդային երևույթները: Թվում է, թե բազում դեպքերում պարզապես կարելի էր բավարարվել համապատասխան օրենսդրական տերմիններով, օրինակ՝ «հանցագործություն», «զանցանք», «իրավախախտում» և այլն, սակայն քաղաքական գաղափարախոսության տեսանկյունից պահանջվում էր առավել սուր ոճաբանություն, ինչպես նաև ճկունություն:

Մյուս կողմից հարկ է նկատել, որ խորհրդային գաղափարախոսությունը ևս ամբողջովին ինքնուրույն համակարգ չէր և չէր էլ կարող որպես այդպիսին ձևավորվել, քանզի հնարավոր չէր անտեսել նախկին իրավաբանական ողջ տերմինաբանությունը: Պատմությանը դեռևս հայտնի չէ իրավաբանական որևէ ուսմունք, որը այս կամ այն չափով գտնված չլինի պատմաբանական և սոցիալական նախորդ նախադրյալների ազդեցության ներքո, ավելին՝ պաշտոնապես հայտարարվում է նախկին մշակույթի նկատմամբ ժխտողականություն, սակայն անխուսափելիորեն, ինչ-որ չափով էլ իներցիայի ուժով, այնուամենայնիվ, մասամբ ղեկավարվում են նույն այդ արժեհամակարգով:

Վերն ասվածի համատեքստում անդրադառնանք մի այսպիսի ուշագրավ օրինակի. խորհրդային գաղափարախոսությունը կտրականապես դեմ էր կրոնին, քանզի էությանմբ աթեիստական էր, ուստի ժխտում էր կրոնական ամեն մի արժեք, սակայն նույն խորհրդային իրավական տերմինաբանությունը բնավ չէր մերժում գուտ կրոնական այնպիսի եզրույթներ, որոնք ակնհայտորեն ամուր էին նստած հանրային իրավագիտակցությունում և կարող էին նպաստել խորհրդային գաղափարախոսության նկատմամբ որոշակի վստահության ձևավորմանը: Այդպիսին կարող է դիտարկվել, օրինակ, «սրբազան» եզրույթը, որն ամրագրվել է անգամ 1976 թ. հոկտեմբերի 29-ի ԽՍՀՄ Սահմանադրության մեջ, որի

131-րդ հոդվածում սոցիալիստական սեփականությունը որակվել է որպես «սովետական կարգերի *սրբազան* և անձեռնմխելի հիմք»: Նշված տերմինը մեկ այլ համատեքստում տեղ է գտել նաև 1978 թ. ապրիլի 14-ի Հայկ. ԽՍՀ Սահմանադրությունում. «Սոցիալիստական հայրենիքի պաշտպանությունը Հայաստանի Հանրապետության յուրաքանչյուր քաղաքացու *սրբազան* պարտքն է» (60-րդ հոդված):

Միաժամանակ նկատենք, որ խորհրդային սահմանադրություններում «իրավունքի չարաշահում» եզրույթը չի օգտագործվել, փոխարենն այն լայն կիրառում է ունեցել քաղաքացիական և քրեական օրենսգրքերում, ինչին կանոնադրական ստորև: Խորհրդային սահմանադրություններում, թերևս, նախապատվությունը տրվել է նմանաբնույթ այլ տերմինների կիրառմանը, օրինակ՝ «չարագործություն», «ծանր ոճիր» և այլն: Բնորոշ է, օրինակ, 1976 թ. հոկտեմբերի 29-ի ԽՍՀՄ Սահմանադրության 133-րդ հոդվածի տեքստը. «Հայրենիքի դավաճանությունը՝ երդմնազանցությունը, թշնամու կողմն անցնելը, պետության ռազմական հզորությանը վնաս հասցնելը, շպիոնաժը պատժվում են օրենքի ողջ խստությամբ, որպես ծանրագույն *չարագործություն*»:

Ինչևէ, վերադառնալով «իրավունքի չարաշահում» եզրույթին, ընդգծենք վերջինիս բովանդակությանը և կիրառման սահմաններին առնչվող հարցադրումներին նվիրված հետազոտության արդիակա-նությունը կանխորոշող փաստարկները՝

- «իրավունքի չարաշահում» եզրույթի կիրառումը հաճախ է քննադատվում, այն համարվում է ոչ այնքան մասնագիտական, սակայն որևէ այլ համարժեք եզրույթ այդպես էլ չի առաջարկվել,

- վերջին շրջանում էապես ընդլայնվել են եզրույթի բովանդակու-թյունը և կիրառման սահմանները,

- օրենսդրությամբ չեն բացահայտվում «իրավունքի չարաշահման» հնարավոր եղանակները, ինչն անխուսափելիորեն ընդգծում է իրավա-կիրառ մեկնաբանության առումով առնվազն առանցքային հարցադրումների առնչությամբ գիտագործնական մոտեցումներ առաջարկե-լու անհրաժեշտությունը,

- «իրավունքի չարաշահում» եզրույթը չունի միատեսակ ընկալում ի-րավունքի բոլոր ճյուղերում, մասնավորապես քրեական կամ վարչական պատասխանատվության իրավական նորմերում «չարաշահում» եզ-րույթն ունի հստակ բացահայտված բովանդակություն. այն կանխորոշում է որևէ հանցակազմ կամ զանցակազմ և առավելապես փոխկապակցված է պաշտոնեական լիազորությունների ոչ իրավաչափ իրացման հետ,

- դեռևս քննարկման նյութ չի դարձել գիտագործնական առումով խիստ արդիականություն ձեռք բերած այն հարցադրումը, թե ինչպես են փոխհարաբերվում «իրավունքի չարաշահում», «լիազորության չա-րաշահում», «ղիբի չարաշահում» և նմանաբնույթ այլ եզրույթներ:

Հետազոտության համալիրությունն ապահովվելու տեսանկյունից նախ

նպատակահարմար ենք գտնում անդրադառնալու «չարաշահում» տերմինի ընդհանուր իմաստի բառագիտական չափանիշներով վերլուծությանը:

Հայտնի լեզվաբան Է. Ադայանը չարաշահումը բացատրում է հետևյալ կերպ. «... առանց վատ դիտավորության օգտվել մի բանից, մի բան օգտագործել ավելի՝ քան հարկավոր է կամ կարելի է»¹: Ըստ Հ. Աճառյանի՝ չարաշահումը «շահադիտություն է», «խաբեբայություն է»²: Ա. Սուքիասյանի կարծիքով՝ չարաշահումը «շահամոլություն է» և այլն:

Այսպիսով, ամփոփելով բառարանագրական հիմնական նյութը, կարող ենք արձանագրել, որ «չարաշահում» տերմինը ընդհանրական իմաստով առանձնանում է հետևյալ բովանդակային բաղադրիչներով. ա) այն չի նույնացվում իրավախախտում, վատ արարք կատարելու դիտավորության հետ, բ) դրա միջոցով անձն ստանում է ավելին, քան հարկավոր է իրեն կամ թույլատրվում է, գ) այն իրականացվում է խաբեության միջոցով և դ) այն ըստ էության շահամոլություն է, հետապնդում է շահ ստանալու նպատակ: Կարելի է և ավելի հանգամանալից անդրադառնալ այս տերմինի իմաստային նրբություններին, սակայն բավարարվենք այսքանով և հիմք ընդունենք այն, որ «չարաշահում» տերմինի բաղադրիչ տարրը՝ «շահը», բացատրական բառարաններում մեկնաբանվում է որպես պարտադիր բաղադրիչ, մինչդեռ իրավական առումով այն հաճախ բոլորովին այլ ենթատեքստ ունի:

Ուրվագծելով «իրավունքի չարաշահում» եզրույթի բովանդակության բացահայտմանն անմիջականորեն առնչվող իրավական հարցադրումների շրջանակը՝ հարկ ենք համարում անդրադառնալ դրանց հետազոտմանը և ըստ արդյունքների առաջադրել համապատասխան եզրահանգումներ:

Նախ անդրադառնանք «իրավունքի չարաշահում» եզրույթը տարբեր իմաստներով կիրառելու խնդրին: Նկատենք, որ մասնավորապես Սահմանադրությունում այն մի դեպքում կիրառվում է տնտեսական գործունեության ազատության և մրցակցության երաշխավորման կտրվածքով, մեկ այլ դեպքում՝ որպես հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրացման սահմանը կանխորոշող չափանիշ: Ըստ այդմ էլ՝ առաջին դեպքում ամրագրված է, որ շուկայում մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրքի չարաշահումը արգելվում է (59-րդ հոդված), իսկ հաջորդ դեպքում ընդհանրապես սահմանված է իրավունքների և ազատությունների չարաշահման արգելքը (77-րդ հոդված)³:

Ընդ որում, գերիշխող դիրքի չարաշահման պարագայում Սահմանադրությունը չի հստակեցրել նշված եզրույթի բովանդակությունը, ինչից բխում է, որ նույն Սահմանադրությամբ ամրագրված չափանիշներ

¹ Էդուարդ Ադայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 1157:

² Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Եր., 1969, էջ 129:

³ Մասնավորապես գերիշխող դիրքի չարաշահման բոլոր հնարավոր եղանակները պատիչ արտացոլված են «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» օրենքի (ՀՀ Ազգային ժողով, 06.11.2000, Օրենք, ՀՀՊՏ, 2000/30 (128), 5.12.00) 7-րդ հոդվածով:

րի կիրառմամբ այն հարկ է բացահայտել ընթացիկ օրենսդրական ակտերով: Ինչ վերաբերում է հիմնական իրավունքների և ազատությունների չարաշահման արգելքին, ապա Սահմանադրությունը սպառնչամրագրել է չարաշահման հնարավոր շրջանակը. «Արգելվում է հիմնական իրավունքների և ազատությունների օգտագործումը սահմանադրական կարգը բռնի տապալելու, ազգային, ռասայական, կրոնական ատելություն բորբոքելու, բռնություն կամ պատերազմ քարոզելու նպատակով»: Նկատենք, որ Սահմանադրության 77-րդ հոդվածով «իրավունքի չարաշահում» եզրույթի կիրառումն առավելապես բնորոշ է քրեաիրավական կարգավորմանը, քանզի խոսքն ընդամենը կոնկրետ հանցագործությունների մասին է: Այլ կերպ ասած՝ քննարկվող դեպքում «իրավունքի չարաշահման» որոշ եղանակներ ամրագրելով՝ Սահմանադրությամբ, թերևս, համարվել է իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումների ողջ համակարգը:

Կարծում ենք՝ իրավունքի չարաշահման էությունն առավել ամբողջական բացահայտված է Սահմանադրության 39-րդ հոդվածով, թեպետ դրանում ուղղակի ակնարկ անգամ չկա բուն չարաշահման մասին. «Մարդն ազատ է անելու այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքները և չի հակասում Սահմանադրությանը և օրենքներին»: Նկատի ունենք այն, որ նշված դեպքում մարդու իրավունքների և ազատությունների սահմանման առումով Սահմանադրության բուն նպատակը ոչ այնքան արգելված արարքների, որքան հնարավոր և պարտադիր վարքագծի կանոնների, ինչպես նաև դրանց իրացման շրջանակների ամրագրումն է: Ընդ որում, կարգավորումն առավել ավարտուն տեսք է ունենում, երբ Սահմանադրությամբ և օրենքներով որոշակիության սկզբունքին համահունչ սպառնչ սահմանվում են արգելքները:

Վերը նշվածի համատեքստում, կարծում ենք, որոշակի անձանց շրջանակի վերապահված յուրաքանչյուր իրավունք դեռևս չի կարող միանշանակ մեկնաբանվել որպես բացառապես այդ անձանց վերապահված հնարավոր վարքագիծ, քանի դեռ այդ իրավունքից օգտվելն օրենսդրությամբ արգելված չէ այլոց համար: Օրինակ, Սահմանադրության 35-րդ հոդվածով ամրագրված՝ ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու իրավունքը վերապահված է միայն կնոջը և տղամարդուն. «Ամուսնական տարիքի հասած կինը և տղամարդը միմյանց հետ իրենց կամքի ազատ արտահայտությամբ ամուսնանալու և ընտանիք կազմելու իրավունք ունեն»: Հասարակական-քաղաքական բանավեճի շրջանակներում ներկայումս այս իրավունքը ազատ գործելու իրավունքի համատեքստում չի ընկալվում բացառապես կնոջը և տղամարդուն վերապահված իրավունք, քանի որ որևէ օրենքով ամուսնության արգելք սահմանված չէ, օրինակ, համասեռամուլների համար: Իհարկե, կարելի է մեկնաբանել, հիմնավորել, որ համասեռամուլներին ընտանիք կազմելու և այդ իրավունքից բխող այլ իրավունքներ (այդ թվում՝ երե-

խա որդեգրելը) վերապահելը հակասում է երեխայի լավագույն իրավունքներին⁴, սակայն ներկա հակասական զարգացումների պարագայում դա իրավական հուսալի եղանակ չէ: Այս դեպքում առավել նախընտրելի է օրենքով արգելքներ սահմանելը: Խնդիրն այն է, որ ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքի 11-րդ հոդվածով նախատեսված են ամուսնության արգելք հանդիսացող հանգամանքները, սակայն դրանք վերաբերում են սուկ այն դեպքերին, երբ ի սկզբանե հիմք է ընդունվում, որ խոսքը կնոջ և տղամարդու ամուսնության իրավունքի մասին է: Մասնավորապես այդպիսի հանգամանքներ են համարվում. ա) ամուսնությունը այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզև մեկը գտնվում է օրենքով սահմանված կարգով գրանցված մեկ այլ ամուսնության մեջ, բ) ամուսնությունը մերձավոր ազգականների միջև, գ) որդեգրողների և որդեգրվածների միջև և դ) այն անձանց միջև, որոնցից թեկուզև մեկին դատական կարգով ճանաչել են անգործունակ: Այսպիսով, օրենսդրական նորմերի, պայմանականորեն ասած՝ իրավական կոլիզիայի կամ բացի առկայությունը անհարկի տարաձայնությունների տեղ է թողնում այնպիսի հարցադրումների առնչությամբ, որպիսիք ներկայումս ձեռք են բերել աննախադեպ հրատապություն:

Այս տեսանկյունից, թերևս, առավել ողջամիտ լուծում է բովանդակում Գերմանիայի Սահմանադրության 18-րդ հոդվածը, ըստ որի՝ առանձին իրավունքների (մտքի արտահայտման ազատությունը, խղճի ազատությունը, մամուլի ազատությունը, հավաքների ազատությունը, հաղորդակցման ազատությունը, սեփականության իրավունքը և ապաստանի իրավունքը) չարաշահումը հանգեցնում է այդ իրավունքներից զրկելուն, ընդ որում իրավունքից զրկելու ծավալը որոշում է Դաշնային սահմանադրական դատարանը: «Իրավունքի չարաշահման» առնչությամբ Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանի որոշումներում արտացոլված իրավական դիրքորոշումների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իրավունքի չարաշահման պարտադիր պայման է համարվում որևէ իրավունքից օգտվելիս այնպիսի վարքագիծը, երբ վնաս է պատճառվում ոչ այնքան տվյալ անձին, որքան իր հետ փոխհարաբերվող այլ անձանց կամ հանրային շահերին: Օրինակ, ակտիվիստների խմբի անհարկի մեծ չափով օգտագործելն ինքնին չի դիտարկվում որպես չարաշահում, քանի դեռ այդպիսի վարքագիծը չի հանգեցնում այլոց անհարմարություններ պատճառելուն կամ հանրային շահերի խոցելիությանը⁵:

Ձևավորված իրավական մշակույթին համահունչ՝ իրավունքի չա-

⁴ Նկատի ունենք Սահմանադրության 37-րդ հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված դրույթը, ըստ որի՝ «Երեխային վերաբերող հարցերում երեխայի շահերը պետք է առաջնահերթ ուշադրության արժանանան»:

⁵ St u, *Избранные решения Федерального конституционного суда Германии*, Отв. Редактор **Клаудия Кроуфорд**, Фонд Конрада Аденауэра в Российской Федерации, М., Инфотропик Медиа, 2018, էջ 69:

րաշահում» եզրույթի բովանդակությունը համարժեք բացահայտելու և դրա կիրառման հնարավոր եղանակները կանխատեսելու տեսանկյունից, կարծում ենք, ելակետային կարևոր նորմեր են բովանդակում նաև իրավունքի առանձին ճյուղերին պատկանող օրենքները:

Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 12-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված է, որ քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց այն գործողությունները, որոնք իրականացվում են բացառապես այլ անձի վնաս պատճառելու մտադրությամբ, ինչպես նաև իրավունքն այլ ձևով չարաշահելը չեն թույլատրվում: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ այդպիսի վարքագծի դրսևորումը բավարար հիմք է, որ դատարանը կամ արբիտրաժային տրիբունալը մերժեն անձի իրավունքի պաշտպանությունը:

Այս դիտանկյունից օրենսգրքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իրավունքի չարաշահումը ոչ միայն կարող է հանգեցնել առանձին իրավունքների դատական պաշտպանությունից զրկելուն, այլև ընդհանրապես անձի կարգավիճակի սահմանափակմանը: Ընդ որում, վերջին դեպքում խոսքը ոչ թե դատավարական իրավունքների, այլ համակեցության առավել ընդհանուր կանոնների մասին է: Այսպես օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 32-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ ուզելից խմիչքների կամ թմրամիջոցների չարաշահման, ինչպես նաև մոլեխաղերով հրապուրվելու հետևանքով իր ընտանիքը նյութական ծանր դրության մեջ դրած քաղաքացու գործունակությունը կարող է դատարանով սահմանափակվել:

Ինչ վերաբերում է առանձին դատավարական իրավունքներին, ապա դրանք սահմանափակվում են հենց դատավարական իրավունքների չարաշահման հիմքով, իսկ ընթացակարգը սահմանված է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով: Այսպես, այդ օրենսգրքի 14-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ դատավարական իրավունքների կամ *այլ հնարավորությունների չարաշահում* թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվում են չարաշահմանը համաչափ՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված դատական սանկցիաներ կամ օրենքով նախատեսված իրավական ներգործության այլ միջոցներ:

Նույնաբնույթ սահմանափակումներ են նախատեսված նաև դատավարության մյուս օրենսգրքերով, պարզապես քրեական դատավարության պարագայում սահմանափակումները նախատեսված են այն հաշվով, որ չխաթարվի ամբաստանյալի արդար դատաքննության իրավունքը, ինչը քրեական հետապնդման պարագայում առավել առանցքային նշանակություն ունի: Կարծում ենք՝ դատական սանկցիաները ընդհանրապես պետք է աղերսներ ունենան արդար դատաքննության իրավունքի երաշխավորման հետ, դրանք կարող են կիրառվել բացառապես այն դեպքերում, երբ իրավունքի չարաշահման հետևանքով խաթարվում են արդարադատության շահերը, այդ թվում՝ դատավարության այլ մասնակիցների արդար դատաքննության իրավունքը:

Եթե զուտ դատավարական տեսանկյունից իրավունքի չարաշահումը կարող է իրավաչափ ու տրամաբանական համարվել, ապա նույնը չի կարելի ասել բոլոր այն դեպքերի համար, երբ իրավունքի չարաշահումը դիտարկվում է իբրև հանցագործության կամ ցանկացած այլ իրավախախտման այլընտրանք: Այսպես, ՀՀ հարկային օրենսգրքի 36-րդ հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետի համաձայն՝ հարկային մարմինն իրավասու է. «... առաջարկություններ ներկայացնել ստուգում իրականացնող այլ պետական մարմիններ՝ վարչական կամ քրեական պատասխանատվություն առաջացնող հարկային հսկողության շրջանակներում բացահայտված *չարաշահումների* և այլ խախտումների կապակցությամբ՝ համապատասխան միջոցներ ձեռնարկելու համար»: Այսպիսի խմբագրությամբ նորմերը ոչ միայն աղերսներ ունեն իրավական որոշակիության հետ, այլև խիստ խոցելի են բովանդակային առումով: Մասնավորապես, ստուգում իրականացնող մարմինները կարող են, այսպես կոչված, համապատասխան միջոցներ ձեռնարկել բացառապես կոնկրետ իրավախախտումների հիմքով, քանզի իրավունքի խախտում չհամարվող ցանկացած այլ վարքագիծ չի կարող իրական ասպեկտով որևէ կերպ իրավական արժեք ունենալ և հետաքրքրել ինչպես հարկային, այնպես էլ ստուգումներ կատարելու լիազորություն ունեցող այլ մարմինների:

Կարևոր ենք համարում նկատել, որ իրավունքի չարաշահումը բնորոշ է բացառապես իրավունքի մասնավոր սուբյեկտներին՝ ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց, իսկ հանրային իշխանությամբ օժտված մարմինների կամ պաշտոնյաների պարագայում հարկ է խոսել արդեն լիազորության չարաշահման մասին: Ցավոք, հայրենական օրենսդրությունը որևէ տարանջատում չի դնում «իրավունք» և «լիազորություն» եզրույթների միջև, ինչի պատճառով հանրային ծառայողների պարագայում անհարկի օգտագործվում է «իրավունք» եզրույթը: Մինչդեռ իշխանության մարմինների կամ պաշտոնյաների գործառնությունների իրականացման համատեքստում չարաշահման առնչությամբ օրենսդրությամբ ամրագրված ցանկացած նորմի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խոսքը հենց լիազորության չարաշահման մասին է: Այսպես, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածով նախատեսված է ձևական պահանջները չարաշահելու արգելքը. «Վարչարարություն իրականացնելիս վարչական մարմիններին արգելվում է միայն ձևական պահանջների պահպանման նպատակով անձանց ծանրաբեռնել պարտականություններով կամ մերժել նրանց որևէ իրավունք տրամադրելը, եթե նրանց վրա դրված պարտականությունները բովանդակային առումով կատարված են»:

Կարծում ենք՝ «չարաշահում» եզրույթը համարժեք բովանդակությամբ ավանդաբար է կիրառվել քրեական իրավունքում, մասնավորապես իրավունքի այս ճյուղում, կամ այն դիտարկվում է իբրև հանցա-

գործության տեսակ, ըստ այդմ էլ բացահայտվում է դրա բովանդակությունը, կամ պարզապես խոսվում է ոչ թե բուն իրավունքի կամ դիրքի, այլ պարզապես մարդկանց վստահությունը չարաշահելու մասին, ինչն արդեն հանցակազմի սուկ սուբյեկտիվ կողմի բաղադրիչ է: Վերջինիս օրինակ կարող է լինել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 131-րդ հոդվածով ամրագրված նորմը. «Խաբեության, *վստահությունը չարաշահելու*, բռնության կամ բռնություն գործադրելու սպառնալիքի միջոցով մարդուն գաղտնի կամ բացահայտ առևանգելը»: Նույնը կարելի է ասել խարդախության առնչությամբ. «Խարդախությունը՝ խաբեության կամ *վստահությունը չարաշահելու* եղանակով ուրիշի գույքի զգալի չափերով հափշտակությունը կամ ուրիշի գույքի նկատմամբ իրավունք ձեռք բերելը» (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 178-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Իրավունքի չարաշահման օրինակ կարող է լինել նույն օրենսգրքի 172-րդ հոդվածով նախատեսված նորմը, ըստ որի՝ խնամակալի կամ հոգաբարձուի իրավունքների չարաշահում է դիտվում հետևյալ արարքը. «Խնամակալությունը կամ հոգաբարձությունը շահադիտական կամ այլ անձնական դրդումներով օգտագործելը կամ խնամարկյալին դիտավորությամբ առանց հսկողության կամ անհրաժեշտ օգնության թողնելը, որն առաջացրել է խնամարկյալի իրավունքների և օրինական շահերի էական սահմանափակում»:

Թերևս խնդրահարույց կարող է համարվել հանրային իշխանության մարմիններում պաշտոնատար անձ չհանդիսացող, սակայն ոչ պետական կազմակերպություններում կորպորատիվ կառավարման գործառույթներ իրականացնող անձանց կարգավիճակը, մասնավորապես, քրեական օրենսդրությամբ այս անձանց պարագայում ընդունելի է համարվել «լիազորություն» եզրույթը: Որոշ վերապահումներով կարելի է համաձայնվել այդ մոտեցմանը, քանզի կոնկրետ քրեական օրենսդրությամբ հստակեցվում է, թե խոսքն ինչպիսի հնարավոր վարքագծի մասին է. «Առևտրային կամ այլ կազմակերպությունների ծառայողների կողմից իրենց կարգադրիչ կամ այլ լիազորություններն այդ կազմակերպության շահերին հակառակ և իր կամ ուրիշ անձանց օգտին օգտագործելու կամ առավելություններ ձեռք բերելու կամ այլ անձանց վնաս պատճառելու նպատակով օգտագործելը, եթե անձանց, կազմակերպությունների կամ պետության իրավունքներին ու օրինական շահերին էական վնաս է պատճառվել» (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 214-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Ընդ որում այսպիսի հետևողականության պարագայում առավել ցայտուն է դառնում այն ակնհայտ հակասական իրավակարգավորումը, որ գոյություն ունի վարչական օրենսդրությունում, երբ հանրային ծառայողի լիազորությունները ներկայացվում են իբրև իրավունքներ:

Ի դեպ, խորհրդային իրավական մշակույթին բնորոշ է եղել նաև այն, որ սկզբունքորեն կարող է չարաշահվել նաև պարտականությունը: Այսպես, 1961 թ. մարտի 7-ին ընդունված Հայկ. ԽՍՀ քրեական օ-

րենսգրքի «Փաստաբանի կողմից իր պարտականությունները չարաշահելը» վերտառությամբ 194-րդ հոդվածով նախատեսված էր. «Փաստաբանի կամ քրեական գործով պաշտպանի պարտականություններ կատարող այլ անձի կողմից իր *դիրքը չարաշահելը*, որ արտահայտվել է վկաներին սուտ վկայության դրդելու, գործին վերաբերող նյութերը կամ այլ փաստաթղթեր փչացնելու, կեղծելու կամ ոչնչացնելու, կամ նման այլ գործողություններ կատարելու մեջ ...»:

Վերևում մենք արդեն նկատեցինք, որ զուտ բառարանային չափանիշներով չարաշահումը չի մեկնաբանվում որպես այլոց շահերին վնաս պատճառելու դիտավորություն, բավական է համարվում պարզապես շահ ստանալը, մինչդեռ բոլորովին այլ ասպեկտով է հիշյալ եզրույթը մեկնաբանվում իրավունքի համակարգում, մասնավորապես դատական պրակտիկայում: Այսպես, **թիվ ԵՔԴ/0595/04/08 քաղաքացիական գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թ. ապրիլի 17-ի որոշմամբ արձանագրված է այն մտտեցումը, ըստ որի՝** «Առանց դատարան դիմելու գրավադրված գույքն իրացնելը Բանկի հայեցողական իրավունքն է, այլ ոչ պարտականությունը, ուստի տվյալ դեպքում կիրառելի չեն նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 12-րդ հոդվածի դրույթները, քանի որ բացի բողոք բերողի պնդումից, գործում առկա որևէ ապացույց չի վկայում Բանկի կողմից *Ընկերությանը վնաս պատճառելու նպատակով* իրավունքի չարաշահում թույլ տալու մասին»: Վճռաբեկ դատարանը նույնպիսի դիրքորոշում է հայտնել նաև թիվ **ԵԿԴ/0930/02/13** քաղաքացիական գործով 2014 թ. հուլիսի 18-ին կայացրած որոշմամբ:

Հավելենք, որ Վճռաբեկ դատարանի դիրքորոշումը նույնն է նաև քրեական գործերով: Այսպես, թիվ ԵԿԴ/0184/11/14 քրեական գործով 2015 թ. օգոստոսի 28-ին կայացված որոշմամբ դարձյալ իրավունքի չարաշահում է դիտվել այն արարքը, երբ անձը ներկայացնում է այնպիսի միջնորդություններ, որոնց քննարկումը հանգեցնում է «իրավաչափ հանրային շահն» անտեսելուն, այսինքն՝ այս դեպքում հանրային շահին վնաս պատճառելուն:

Մյուս կողմից, Վճռաբեկ դատարանը տարանջատում է «իրավունքի չարաշահում» և «իրավախախտում» եզրույթները, սակայն չի բացահայտում, թե ինչ չափանիշներով կարելի է դա անել: Այսպես, **թիվ ՏԴ1/0046/02/13 քաղաքացիական գործով Վճռաբեկ դատարանի 2014 թ. մայիսի 8-ի որոշմամբ արձանագրվել է.** «Միաժամանակ փոխառուն, հանդիսանալով անհատույց օգտագործման պայմանագրով հանձնված գույքի բացառապես օգտագործման իրավունք կրող սուբյեկտ, զրկված է առանց փոխառուի համաձայնության վերջինիս սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը երրորդ անձի օգտագործմանը հանձնելու իրավունքից, որպիսի իրավունքի չարաշահման արդյունքում փոխառուն է հանդիսանում դրա հետևանքների ռիսկը կրող սուբյեկտ: Այսպիսով, փոխառուն կարող է անհատույց օգտա-

գործման համար ստացված գույքը հանձնել երրորդ անձի բացառապես օգտագործման իրավունքով և այն էլ միայն փոխատուի համաձայնությամբ՝ պատասխանատու մնալով փոխատուի առջև: *Սա արդեն կոնկրետ նորմի խախտման դեպք է*: Այսպիսով, դատական պրակտիկայում դեռևս չի բացահայտվել այն հարցը, թե իրավունքի չարաշահումը կոնկրետ երբ է վերաճվում իրավախախտման:

Ցավոք, վերը նշված մոտեցումները համընկնում են նաև Մահմանադրական դատարանի իրավական դիրքորոշումներին⁶, որոնք, ինչպես արդեն նշվեց, սկզբունքորեն վիճահարույց չեն, սակայն լուծում չեն տալիս այն խնդրին, թե կոնկրետ ինչ չափանիշներով է հնարավոր տարանջատել «իրավունքի չարաշահումը» «իրավախախտումից», կոնկրետ իրավախախտման հատկանիշներ չբովանդակող իրավունքի չարաշահումը ինչ բովանդակություն ունի: Այս հարցը կարևորում ենք, քանի որ հաճախ, ըստ էության, նույնաբնույթ իրավիճակներ են ներկայացվում, սակայն հայեցողության շրջանակներում մի արարքը որակվում է որպես սոսկ իրավունքի չարաշահում, մեկ այլ դեպքում որպես իրավախախտում:

Նկատենք նաև, որ դատավարական իրավունքներից օգտվելու համատեքստում հնարավոր չարաշահումները բացառելու տեսանկյունից Մահմանադրական դատարանը իրավաչափ է համարել նաև պետական տուրքը բարձրացնելու պրակտիկան, ինչը, մեր համոզմամբ, խիստ խնդրահարույց է: Այսպես, Մահմանադրական դատարանն իր 2010 թ. մայիսի 25-ի թիվ ՄԴՈ-890 որոշմամբ արձանագրել է հետևյալ դիրքորոշումը. «Դատարաններում պետական տուրք վճարելու պարտականության սահմանումը նպատակ է հետապնդում փոխհատուցել պետության՝ արդարադատության իրականացման հետ կապված ծախսերը, կանխարգելել ակնհայտ անհիմն հայցադիմումների հոսքը, դատարան դիմելու իրավունքի չարաշահումը»: Ընդհանրապես, բարձր պետական տուրք սահմանելու եղանակով, այսպես կոչված, դատարան դիմելու իրավունքի չարաշահումը բացառելու նպատակը անմիջական աղերս ունի արդար դատաքննության իրավունքի հետ: Այս դեպքում գործում է իրավունքի համընդհանուր չարաշահման կանխավարկածը, ինչի հետևանքով անհարկի սահմանափակվում է անձանց արդար դատաքննության իրավունքի արդարադատության մատչելիության բաղադրիչը: Մտացվում է, որ սակավաթիվ անընդունելի դեպքերը բացառելու նկատառումով նախապատվությունը տալիս ենք անխտիր յուրաքանչյուր անձի իրավունքները սահմանափակելու «հուսալի» հնարքին: Հավելենք, որ այսպիսի օրենսդրական քաղաքականությունը խորը հակասության մեջ է միջազգային փորձի հետ: Որոշ երկրներում ներկա-

⁶ Տե՛ս, օրինակ, 2008 թ. հոկտեմբերի 14-ի թիվ ՄԴՈ-766 որոշումը, 2010 թ. մայիսի 25-ի թիվ ՄԴՈ-890 որոշումը, 2011 թ. հուլիսի 12-ի թիվ ՄԴՈ-983 որոշումը, 2013 թ. մարտի 5-ի թիվ ՄԴՈ-1076 որոշումը, 2018 թ. հունիսի 19-ի թիվ ՄԴՈ-1420 որոշումը, 2020 թ. փետրվարի 11-ի թիվ ՄԴՈ-1515 որոշումը և այլն:

յումս նկատվում է ոչ միայն պետական տուրքի չափերի նվազման, այլև որոշ գործերով այդպիսիք ընդհանրապես վերացնելու միտում: Այսպես, Ֆրանսիայում այն կազմում էր 35 եվրո, սակայն 2015 թ.-ից վերացվել է, իսկ առանձին տնտեսական վեճերի համար սահմանվել է 70-90 եվրո: ԱՄՆ-ի նահանգներում այն կազմում է 250-300 դոլար և այլն⁷: Ցավոք, մեր երկրում արձանագրվում է ճիշտ հակառակ գործընթացը. մասնավորապես Կառավարությունը պարբերաբար հանդես է գալիս պետական տուրքը կտրուկ բարձրացնելու նախաձեռնությամբ՝ պատճառաբանելով դա իբր մարդկանց սոցիալական և նյութական վիճակի բարելավման ցուցանիշներով (բնորոշ է 2020 թ. հունիսին «Պետական տուրքի մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագիծը, որով նախատեսվում էր դատարան դիմելու համար պետական տուրքի չափն ավելացնել 4-5 անգամ):

Գիտագործնական տեսանկյունից հետաքրքիր իրավական դիրքորոշում է արձանագրվել Սահմանադրական դատարանի 2021 թ. փետրվարի 12-ի ՄԴՈ 1576 որոշմամբ, որում մասնավորապես հղում է արվել իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի չարաշահման, այսպես կոչված, համընդհանուր բնորոշման վրա.

«Իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի չարաշահումն արձանագրվում է, երբ առկա է, որպես կանոն, հետևյալ պայմանների համակցությունը.

1. անձը պետք է ունենա համապատասխան իրավունքը,
2. իրավունքի չարաշահումը տեղի է ունենում սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման ընթացքում, անձն առերևույթ գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան,
3. անձի՝ առերևույթ իրավաչափ գործողությունները հանգեցնում են պետության, հանրության կամ այլ անձանց օրինական շահերի խախտմանը, իսկ անձն ձգտում է հասնել իր համար ցանկալի արդյունքին կամ նպատակին,
4. իրավունքի չարաշահումը կամային գործընթաց է, այսինքն՝ անձը գիտակցում է, որ ինքն իր սուբյեկտիվ իրավունքը չարաշահում է, հետևաբար՝ պետք է կանխատեսի, որ կարող է վնաս պատճառել պետության, հանրության կամ այլ անձանց օրինական շահերին»⁸:

Սկզբունքորեն իրավունքի տեսությամբ կարող են առանձնացվել «իրավունքի չարաշահում» եզրույթի համընդհանուր բնորոշման հիմնական հատկանիշները, սակայն, ինչպես արդեն նկատեցինք, ինչպես

⁷ Տե՛ս, օրինակ, Доступное правосудие: сколько стоит суд в разных странах мира, <https://pravo.ru/review/view/124276/>

⁸ Սահմանադրական դատարանի «Բոհաննա Չախմախյանի դիմումի հիման վրա՝ Հայաստանի Հանրապետության ընտանեկան օրենսգրքի 21-րդ հոդվածի «դ» կետի՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» թիվ ՄԴՈ-1576 որոշման 4.2. կետ:

Մահմանադրությամբ, այնպես էլ ընթացիկ օրենսդրական ակտերով այդ եզրույթը վաղուց դադարել է ընկալվել որպես միասնական բովանդակությամբ հասկացություն: Ավելին, այսպիսի բնորոշումն առերևույթ հակասության մեջ է ոչ միայն Վճռաբեկ դատարանի, այլև նախկինում Մահմանադրական դատարանի հայտնած իրավական դիրքորոշումների հետ, ըստ որոնց իրավունքի չարաշահումն առանձին դեպքերում դրսևորվում է կոնկրետ իրավախախտմամբ, այն չի կարող առերևույթ իրավաչափ դիտարկվել⁹: Ընդ որում, այն, որ իրավունքի չարաշահումը կարող է դրսևորվել նաև օրենքի խախտմամբ, չի բացառվում նաև նույն որոշման մեկ այլ կետով. «Նման մոտեցումն է որդեգրել օրենսդիրը, սահմանելով, որ **օրենքի խախտմամբ ձեռք բերված** (ընդգծումը մերն է՝ Գ.Դ.) կամ ձևականորեն օրենքի պահպանմամբ, սակայն իրավունքի նպատակային նշանակությանը հակառակ գործելու մտադրությամբ, այսինքն՝ իրավունքի չարաշահմամբ ձեռք բերված սուբյեկտիվ իրավունքը ենթակա չէ պաշտպանության»¹⁰:

Ի դեպ, իրավունքի նպատակային նշանակությանը հակառակ գործելը խիստ սուբյեկտիվ ընկալման խնդիր է: Անձը կարող է վստահ լինել, որ, օրինակ, գործում է իր դատավարական իրավունքների պաշտպանության բուն նպատակին համահունչ, սակայն արդյունքում վերջինիս արարքը կարող է գնահատվել իրավունքի չարաշահում ոչ թե այն հիմքով, որ նա իբր գործել է իրավունքի նպատակային նշանակությանը հակառակ, այլ գործի է դրել այդ նպատակին հասնելու ոչ իրավաչափ եղանակներ:

Ընդհանուր առմամբ իրավունքի չարաշահման առնչությամբ մեր նկատառումները կարող են վերաբերել նաև «լիազորության չարաշահում» հասկացությանը: Միայն թե այս դեպքում չարաշահման իրավական հիմքերն առավել ընդգրկուն են. դրանք ոչ միայն ներառում են դասական իմաստով լիազորությունները, այլև դրանց հետ անմիջական առնչություն չունեցող ընթացակարգային նորմերը, այդ թվում՝ արգելող իրավական նորմերը: Ընդ որում, չարաշահում կարելի է արձանագրել, երբ իրավասու պաշտոնյան համարժեք չի մեկնաբանում օրենսդրությամբ ամրագրված առանցքային նպատակը, ընձեռած իրավական հայեցողությունը և դա կիրառում է այդ նպատակի շրջանցմամբ:

Հավելենք նաև, որ լիազորությունների չարաշահման հետևանքները և դրանց շրջանակներն անհամեմատ ավելի ծանր են, դրանք հաճախ լրջագույն աղերսներ են ունենում ընդհուպ իշխանության յուրացման և սահմանադրական կարգի տապալման հետ:

Այսպես, Մահմանադրության մի շարք նորմերի վերլուծությունը միանշանակ վկայում է այն մասին, որ արտակարգ կամ ռազմական

⁹ Նկատի ունենք սույն հոդվածում մեր կողմից հետազոտված Վճռաբեկ դատարանի և Մահմանադրական դատարանի մյուս որոշումները, որոնց վրա հղումները տրված են տողատակերում:

¹⁰ ՄԴԴ-1576 որոշման 4.3. կետը:

դրությունը, թերևս, անհամատեղելի է որոշ իրավաքաղաքական ինստիտուտների բնականոն ընթացքը երաշխավորելու տեսանկյունից, ըստ այդմ էլ ժամանակավորապես սահմանափակել է դրանց իրացումը: Այսպես, 91-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, 115-րդ հոդվածի 4-րդ մասի, 157-րդ հոդվածի 5-րդ մասի, 208-րդ հոդվածի համաձայն՝ արտակարգ կամ ռազմական դրության ժամանակ՝ համապատասխանաբար Ազգային ժողովի ընտրություն չի անցկացվում, չի կարող ներկայացվել կամ քննարկվել վարչապետին անվստահություն հայտնելու մասին Ազգային ժողովի որոշման նախագիծ, Կառավարությունը չի կարող դնել իր վստահության հարցը և չի կարող հանրաքվե անցկացվել:

Ինչ խոսք, վերը նշված սահմանափակումները սկզբունքորեն հիմնավորված են, սակայն դրանք կարող են գործնականում իրենք իրենց արդարացնել, եթե չեն ընկալվում և կիրառվում բոլորովին այլ նպատակներով, մասնավորապես՝ նույն իրավաքաղաքական գործընթացները տևական ժամանակով միտումնավոր բացառելու նկրտումներով: Այլ կերպ ասած՝ հանրային իշխանության մարմինները երբեմն փորձում են ոչ թե համարժեք ընկալել, որ կառավարման հատուկ իրավական ռեժիմներն անհրաժեշտ են բացառապես որոշ սահմանափակումների միջոցով արդյունավետ կառավարում երաշխավորելու համար, որպեսզի հնարավոր սեղմ ժամկետում կառավարման համակարգը վերադառնա բնականոն հուն, այլ այդ ռեժիմը դիտում են իբրև հարմար առիթ՝ իրենց պաշտոնավարումն այս կամ այն կերպ «խոչընդոտող» իրավական գործընթացները բացառելու և անհարկի սահմանափակումներով ուղեկցվող հնարավորինս անկաշկանդ կառավարում իրականացնելու համար:

Ինքս առիթ եմ ունեցել իմ հրապարակային ելույթներում, հարցազրույցներում¹¹ անդրադառնալ այն խնդրին, որ համաճարակի հիմքով արտակարգ դրություն հայտարարելը¹² ուղեկցվել է անհարկի և հակասահմանադրական (նկատի ունեմ՝ հավաքների ազատությունը) սահմանափակումներով, միաժամանակ ընդգծել եմ, որ որևէ հիմնավորում չունեն արտակարգ դրությունը 6 ամիս շարունակ ձգձգելու: Ընդ որում, արդեն երեք ամիս անց Կառավարության նիստում ևս ընդգծվեց արտակարգ դրությունը դադարեցնելու և անհրաժեշտ սահմանափակումները բացառապես օրենսդրությամբ ամրագրելու անհրաժեշտությունը, սակայն այդ հրատապ խնդրի լուծման համար պահանջվեց տևական ժամանակ, մինչդեռ սանկցիաներ կիրառելուն առնչվող օրենսդրական փոփոխություններն այդ ընթացքում կյանքի էին կոչվում հաշված օրերի ընթացքում:

Նույնն էր պատկերը նաև 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ին հայտարար-

¹¹ Տե՛ս, օրինակ, <https://www.pastinfo.am/hy/news/2020/11/14/>.

¹² Տե՛ս Կառավարության 2020 թ. մարտի 16-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 298-Ն որոշումը:

ված ռազմական դրության¹³ պարագայում, որը չդադարեցվեց անգամ հրադադար հայտարարելուց հետո: Այն պաշտոնական պնդումները, թե դա անհրաժեշտ է որոշ միջոցառումներ իրականացնելու համար, բացարձակապես չեն համապատասխանում իրականությանը, քանզի ռազմական դրություն հայտարարելու մասին Կառավարության որոշմամբ նախատեսված և ոչ մի կետ (բացի խաղաղ հավաքների ազատության և կարծիքի արտահայտման ազատության սահմանափակումներից) կյանքի չի կոչվել ինչպես ռազմական գործողությունների ընթացքում, այդպես էլ դրանից հետո: Բնորոշ է այն, որ այդպես էլ չլուծվեցին անգամ տարրական հարցեր, օրինակ, բռնագաղթած բնակիչներին իրենց գույքի մի մասը տեղափոխելու համար տրանսպորտի միջոցներ տրամադրելու հարցը և այլն: Ընդ որում, հիմնարար միջոցառումը՝ ընդհանուր գորահավաքը, այդպես էլ չիրականացվեց, և նախապատվությունը տրվեց կամավորական ջոկատայիններին:

Ռազմական դրությունը հնարավորինս ձգձգելու և դրանով պայմանավորված լիազորությունները չարաշահելու նկրտումները չդադարեցին անգամ մի շարք դատական ակտերի (Սահմանադրական դատարանի և վարչական դատարանի) ընդունումից հետո, որոնցով առնվազն կասեցվեցին խաղաղ հավաքների ազատության և կարծիքի արտահայտման ազատության արգելքները:

Եթե ինչ-որ առումով կառավարման հատուկ իրավական ռեժիմների հիմնավորման հարցադրումը կարող է վիճահարույց համարվել, ապա սահմանադրականության տարրական պահանջների հետ ադերսներ չունեն այն փոփոխությունները, որոնք նորանոր սահմանափակումներ ամրագրելու նպատակով բազմիցս կատարվում էին արտակարգ դրություն կամ ռազմական դրություն հայտարարելու մասին Կառավարության որոշումներում: Հանրային իշխանությունները այդ եղանակով փորձել են շրջանցել Ազգային ժողովը, քանի որ վերջինիս նախապես ներկայացնում էին համեմատաբար ոչ այնքան լայն սահմանափակումների մի տարբերակ, որոնք կարող էին հատուկ նիստում չեղարկվել, իսկ այնուհետև դրանք անարգել լրացվում էին առանց արդեն Ազգային ժողով ներկայացնելու:

Այս դեպքում, ցավոք, հանրային իշխանությունները, մեր կարծիքով, չարաշահելով իրենց լիազորությունը, հանիրավի ու անհիմն, զուտ ձևական պատճառաբանություններով ձգձգեցին կառավարման հատուկ իրավական ռեժիմները, որպեսզի բացառեն առնվազն վարչապետին անվստահություն հայտնելու մասին Ազգային ժողովի որոշման նախագիծ ներկայացնելը և քննարկելը: Ընդ որում, երբ «Լուսավոր Հայաստան» խմբակցությունը նախաձեռնել էր ռազմական դրությունը չեղարկելու նախագիծ, «ՔՊ» խմբակցության ներկայացուցիչները անգամ

¹³ Տե՛ս Կառավարության 2020 թ. սեպտեմբերի 27-ի «Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմական դրություն հայտարարելու մասին» թիվ 1586-Ն որոշումը:

փորձեցին «բացահայտել» ընդդիմադիր ուժի նպատակը. «Գիտենք, դուք այս նախաձեռնությամբ ձգտում եք հնարավոր դարձնել վարչապետին անվստահություն հայտնելու գործընթացը»¹⁴:

Անդրադառնանք ոչ պակաս կարևոր մեկ այլ օրինակի՝ կապված իբր Սահմանադրական դատարանում (մեր համոզմամբ՝ արհեստածին) ենթադրյալ ճգնաժամը լուծելու հետ: Ինչպես հայտնի է, Սահմանադրության 2015 թ. փոփոխություններով Սահմանադրության որոշ հոդվածներում փոփոխություններ կատարելու իրավասություն վերապահվեց նաև Ազգային ժողովին (202-րդ հոդված), ըստ այդմ էլ՝ Սահմանադրության 169-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսվեց, որ Սահմանադրության փոփոխությունների նախագծի սահմանադրականության հարցով Ազգային ժողովը դիմում է Սահմանադրական դատարան:

«Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Մինչև Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը երկրորդ ընթերցմամբ և ամբողջությամբ ընդունելը քվեարկության է դրվում Սահմանադրության փոփոխությանը վերաբերող հարցով Սահմանադրական դատարան դիմելու մասին Ազգային ժողովի որոշման նախագիծը»:

Ղեկավարվելով նշված իրավական նորմով՝ 2020 թ. հունիսի 22-ին Ազգային ժողովը, առաջին ընթերցմամբ ընդունելով Սահմանադրության 213-րդ հոդվածում փոփոխությունների նախագիծը, նույն օրը քննարկման է դնում այդ նախագծի սահմանադրականության հարցով Սահմանադրական դատարան դիմելու հարցը և որոշում չի ընդունում: Ըստ էության, հենց այդ պահից, հիմք ընդունելով Սահմանադրության և «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի նպատակները, Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը պետք է հանվեր շրջանառությունից. նկատենք, որ ըստ «Ազգային ժողովի կանոնակարգ» սահմանադրական օրենքի 86-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ «Եթե Սահմանադրական դատարանը Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը ճանաչում է Սահմանադրությանը հակասող, ապա նախագիծը շրջանառությունից հանվում է»: Այլ կերպ ասած՝ քանի դեռ Սահմանադրական դատարանը չի ճանաչել Սահմանադրության փոփոխությունների նախագիծը Սահմանադրությանը համապատասխանող, չի կարող նախաձեռնվել նախագծի երկրորդ ընթերցման և ամբողջությամբ ընդունելու գործընթաց: Մակայն Կառավարության ուղղորդմամբ, ինչը բազմիցս փաստվել է հրապարակային պաշտոնական ելույթներով, Ազգային ժողովը նախագիծը երկրորդ ընթերցմամբ ամբողջությամբ ընդունում է և վերջինիս վերապահում իրավական ուժ:

Կառավարության ներկայացուցիչները և Ազգային ժողովի պատգամավորներն իրենց՝ մեր գնահատմամբ հակասահմանադրական քայլերը մեկնաբանել են այն մտայնությամբ, որ Սահմանադրական

¹⁴ <http://www.parliament.am/transcript.php?lang=arm>

դատարան դիմելը սուսկ հայեցողական լիազորություն է, որից կարող է ն սահմանադրական մարմինը չօգտվել, մանավանդ որ խոսքը նախագծի առնչությամբ Սահմանադրական դատարանի իբրև անձնական շահագրգռվածություն ունեցող դատավորների անաչառության մասին է (սա էլ մեկ այլ խնդիր է, թե սահմանադրական այդ որ լիազորությամբ է Ազգային ժողովն ստանձնում դատավորի բացարկի հարցի վերջնական լուծումը): Տվյալ դեպքում անտեսվել է այն պարզ ու միանշանակ ընկալելի պահանջը, որ Սահմանադրական դատարան դիմելու հարցի քննարկման առնչությամբ բացասական դիրքորոշումը ոչ թե ենթադրում է, որ նախագծի քննարկումը կարող է շարունակվել, այլ այն, որ նույն այդ բացասական դիրքորոշումը միաժամանակ նշանակում է, որ Ազգային ժողովը հրաժարվում է նախագծի հետագա շրջանառությունից: Սա նույնն է, թե Կառավարությունը, պայմանականորեն ընդունենք, որոշի վավերացման ենթակա միջազգային պայմանագրի սահմանադրականության առնչությամբ չդիմել Սահմանադրական դատարան դիտարկելով այն որպես հայեցողական լիազորություն, և այն անմիջապես ներկայացնի Ազգային ժողով:

Ընդ որում, իբր միտված լինելով Սահմանադրական դատարանի շուրջ ստեղծված ճգնաժամի լուծմանը, հիշյալ սահմանադրական փոփոխությունները ըստ էության հանգեցրին արդեն իրական ճգնաժամի, քանզի մի տևական ժամանակ դատարանի կազմի քվորումի բացակայության պատճառով Սահմանադրական դատարանն անգործության էր մատնված: Ի դեպ, այս անընդունելի իրավիճակը կանխատեսելով, Վենետիկի հանձնաժողովը նախապես խորհուրդ էր տվել առնվազն նախատեսել անցումային շրջան, որպեսզի ոչ միայն դատավորների լիազորություններն անհապաղ, մեկ օրում չդադարեին, այլև բացառվեր իշխող քաղաքական ուժի կամայականության որևէ հնարավոր դրսևորում կամ ընկալում. «Հանձնաժողովն այն կարծիքին է, որ սկզբունքորեն պատշաճ է Դատարանի կազմում աստիճանաբար փոփոխություն կատարելու հնարավորություն տվող անցումային ժամկետը, որը կկանխի, որ այդ սահմանափակումն օգտագործվի որպես քաղաքական մեծամասնության տրամադրության տակ գտնվող գործիք Դատարանի կազմը փոխելու համար կամ ընկալվի որպես այդպիսին»¹⁵:

Թե լիազորությունների առերևույթ չարաշահման այս և նմանաբնույթ այլ դրսևորումներն ինչ հետևանքներ են ունենում գործնականում, արդեն սույն հետազոտության շրջանակներից դուրս է, դրանք առնվազն քրեական գործերով քննության նյութ են:

Ամփոփելով «իրավունքի չարաշահում» եզրույթի բովանդակությո-

¹⁵ «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» Եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) 2020 թ. հունիսի 19-ին «Սահմանադրական դատարանի դատավորների լիազորությունների վերաբերյալ սահմանադրական փոփոխությունների նախագծի համատեքստում ներկայացված երեք իրավական հարցերի վերաբերյալ» Կարծիք, 38-րդ կետ, <https://www.moj.am/legal/view/article/1341/>

յան բացահայտմանը նվիրված հարցադրումների համալիր վերլուծության արդյունքները՝ թերևս կարելի է առաջադրել հետևյալ համակարգված եզրահանգումները.

- «իրավունքի չարաշահում» եզրույթը հարկ է դիտարկել ոչ թե որպես միասնական իրավական հասկացություն, այլ առնվազն մի քանի իմաստով ընկալվող եզրույթ՝ կախված իրավունքի ճյուղից կամ կոնկրետ հարաբերության կարգավորման մեթոդից,

- հատկապես հանրային իրավունքի աղբյուրներում «իրավունքի չարաշահում» և նմանաբնույթ այլ եզրույթները միասնական բովանդակություն չունեն անգամ միևնույն օրենսդրական ակտի շրջանակում,

- բոլոր այն դեպքերում, երբ «իրավունքի չարաշահում» և նմանաբնույթ այլ եզրույթները կիրառվում են ոչ կոնկրետ իրավախախտման իմաստով, դրանց բովանդակությունը կարող է բացահայտվել առնվազն համաչափության, իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ դրույթների էության անխախտելիության և հայեցողական լիազորությունների սահմանափակման սկզբունքի հենքով,

- «չարաշահում» եզրույթն ինքնուրույն կիրառելը, ինչը հիմնականում կարող է նույնացվել «իրավախախտում» եզրույթի այս կամ այն բովանդակության հետ խաթարելով իրավական որոշակիության սկզբունքը, հարկ է դիտարկել որպես ոչ իրավաչափ և հետայսու բացառել դրա կիրառումը իրավական որևէ փաստաթղթում,

- «լիազորությունների չարաշահում» եզրույթը կիրառելի է բացառապես հանրային իշխանությանը վերապահված իրավասության շրջանակը ամրագրելու պարագայում, իրավունքի մասնավոր սուբյեկտների դեպքում իրավաչափ կարող է համարվել «իրավունքի չարաշահում» եզրույթը,

- անհրաժեշտ իրավական որոշակիություն ապահովելու և անտեղի շփոթից զերծ մնալու տեսանկյունից հարկ է սահմանափակվել «լիազորությունների չարաշահում» եզրույթով և զուգահեռ անհարկի չկիրառել «դիրքի չարաշահում», «կարգավիճակի չարաշահում» և նմանաբնույթ այլ եզրույթներ:

Ինչ վերաբերում է լիազորության չարաշահման կանխարգելմանը, կարծում ենք՝ հարկ է ներդնել իրավական այնպիսի երաշխիքներ, որոնք կարգելեն պաշտոնյաներին անհարկի «գայթակղվել» իրավունքների և իրավական գործընթացների սահմանափակում ենթադրող ինստիտուտների կիրառմամբ: Մասնավորապես, այդպիսիք կարող են լինել որոշ սահմանափակումների համար առավելագույն ժամկետների սահմանումը, առանձին իրավունքների և ազատությունների սահմանափակման սահմանների հստակեցումը (որպեսզի, օրինակ, սահմանափակումը չընկալվի իբրև իսպառ արգելք) և այլն:

ГЕВОРГ ДАНИЕЛЯН – *Злоупотребление правом.* – В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты понятия «злоупотребление правом». С целью обеспечения комплексности данное понятие рассмотрено в контексте сравнительно-правовых анализов аналогичных понятий, таких как «злоупотребление полномочиями», «злоупотребление положением» и др.

В статье подчеркнута, что термин «злоупотребление правом» целесообразно применять только в тех случаях, когда отсутствует конкретный вид правонарушения. Одновременно, с целью гарантирования процессуальных прав, обосновано, что установление высоких размеров госпошлин за злоупотребление процессуальным правом, не может считаться правомерным.

Автор рассматривает также новые аспекты понятия «злоупотребление полномочиями», в связи с чем проанализированы особые правовые режимы, установленные Правительством в 2020 г. и осуществляемая в пределах этих режимов политика.

По результатам исследования выдвинуто несколько положений, которые могут быть полезными с точки зрения усовершенствования теории и практики института злоупотребления правом и полномочиями.

Ключевые слова: *злоупотребление правом, злоупотребление обязательством, добросовестное поведение, злоупотребление полномочиями, правонарушение, ограничение права, цель законодателя*

GEVORG DANIELYAN – *Abuse of Rights.* – In the article, the author has comprehensively studied the theoretical-practical questions related to the concept “abuse of rights”. At the same time, to ensure the completeness of the analysis, this concept was observed in the context of other similar expressions, such as “abuse of authority”, “abuse of position”, etc.

The article underlines the conclusion that the concept “abuse of law” should be used only in those cases when its specific content reveals it as a type of offense. At the same time, to exercise procedural rights, it is substantiated that the establishment of high state duty for abuse of procedural rights can not be considered lawful.

The author has also considered the new aspects of the concept of “abuse of power” and for that purpose, the special legal regimes established by the Government during 2020 and the policy pursued within these regimes, have been analyzed.

Based on the results of the analysis, the author has proposed a number of other systematic conclusions, which may be applicable in terms of using the above-mentioned concepts more purposefully, i.e., to have a starting point in the process of including the concepts of public discourse in jurisprudence.

Key words – *abuse of rights, abuse of obligation, conscientious behavior, abuse of authority, offense, restriction of rights, purpose of the legislator*